

بررسی الگوی مصرف و چگونگی فقرزدایی در اقتصاد اسلامی

مکه ریگی^۱، سعدالله ریگی^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد رشته اقتصاد اسلامی دانشگاه پیام نور مرکز ساری.

^۲ دانشجوی کارشناسی رشته آموزش و پرورش ابتدایی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خاش.

نام نویسنده مسئول:

مکه ریگی

چکیده

اقتصاد اسلامی ما سبک زیبایی از زندگی را ارائه می‌دهد که در بردارنده همه‌ی نیازهای انسانی است. عامل‌های متعددی در شکل‌گیری الگوی مصرف در هر جامعه‌ای دخالت دارد که مهم‌ترین آن‌ها در یک اقتصاد اسلامی فرهنگ فقرزدایی و مصرف اسلامی است. مقاله حاضر به این مسئله می‌پردازد که چه رابطه‌ای بین مصرف و فقرزدایی در اقتصاد یک جامعه وجود دارد؟ الگوی مصرف درست چه تاثیری در از بین بردن فقر دارد؟ در این تحقیق با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی، رابطه مؤلفه‌های فقرزدایی، مصرف درست اسلامی در اقتصاد اسلامی بررسی شده است. طبق یافته‌ها الگوی مصرف فعلی در جامعه ما با الگوی مصرف مطلوب از دیدگاه اسلامی فاصله دارد. مصرف امروز ما با اسراف فراوانی در عرصه کالاها و خدمات همراه است. منابع قابل توجهی در کشورمان، نه فقط دچار اسراف، بلکه دچار اتلاف می‌شوند. انفاق‌های مستحب و واجب در حدی نیست که به ریشه‌کن کردن فقر بیانجامد. الگوی مصرف رفتارهای اجتماعی است، که باید بپذیریم که تغییر اصولی آن، نیازمند تغییر فرهنگ و سبک زندگی است و نمی‌توان فقط با تغییر تعیین‌کننده‌های اقتصادی به تغییر الگوهای مصرف پرداخت. در نظام اقتصادی اسلام به‌منظور فقرزدایی، افزون بر مباحث تشویقی و نظری، نظرهای علمی و کاربردی نیز پیشنهاد شده و از موضع‌گیری شدید در برابر اسراف و تبذیر در مقام یک بازدارنده استفاده شده است و ما باید بدانیم که اسراف یکی از گرفتاری‌های درخور توجه بسیاری از جوامع از جمله جوامع اسلامی به‌شمار می‌آید، از دیرباز بسیاری از صاحب‌نظران بر اهمیت آن واقف بوده و این معضل را به‌خوبی می‌شناخته‌اند و به نظر می‌رسد اگر بتوان بر این امر فائق آمد، بسیاری از نارسایی‌ها و نابسامانی‌های اقتصادی قابل چاره و درمان است. و اگر فرهنگ درست الگوی اسلامی مصرف جایگزین اسراف شود در ریشه‌کن کردن فقر می‌تواند نقش بسزایی ایفا کند.

واژگان کلیدی: الگوی مصرف، فقر زدایی، اقتصاد اسلامی، توسعه اقتصادی.

مقدمه

مصرف، یکی از رفتارهای فراگیر و گسترده‌ی انسان است که در همه‌ی دوره‌های زندگی آدمی و در غالب شئون حیات او جریان دارد. شناخت الگو مصرف که یکی از تجلی‌های عمومی رفتار آدمی است، اهمیت به‌سزایی دارد. ارضای نیازهای گوناگون زیستی و روانی، انسان‌ها را به سوی مصرف سوق می‌دهد و فرهنگ جوامع از عوامل اصلی تعیین‌کننده‌ی کمیت و کیفیت آن است. تمایزات مصرفی، پیشانی تمایزات فرهنگی و سبک زندگی، مراحل و درجه‌ی رشد یافتگی جوامع است و بررسی مصرف را می‌توان گامی مهم در شناخت فرهنگ جوامع تلقی کرد. از سوی دیگر آسیب‌شناسی رفتار مصرفی در مطالعات گوناگون اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی عوارض بسیاری را معرفی می‌کند که به دلیل گستردگی این رفتار، تاثیرها و تبعات فراوانی را موجب می‌شود. برای تبیین بحث مصرف و اصلاح الگوی آن، نیازمند مدل مفهومی معتبر هستیم که در چارچوب آن بتوانیم ضمن تبیین مصرف و الگوی صحیح آن، اهداف، راهبردها و طرح‌ها و برنامه‌های اجرایی اصلاح الگوی مصرف و در حد امکان فقرزدایی را تدوین کنیم و نیز شناختی درست از قوانین و مقررات و همچنین محدودیت‌های مصرفی یک فرد مسلمان در چارچوب دین اسلام، برای تبیین الگوی مصرف نقش حیاتی دارد و مبارزه با فقر و ریشه کن کردن آن در جامعه یکی از آرمان‌های هر نظام اقتصادی می‌باشد، به گونه‌ای که موفقیت در مبارزه با فقر، به عنوان یکی از معیارهای موفقیت نظام‌های اقتصادی، ارزیابی می‌شود. انواع مختلفی از فقر قابل تصور است فقر اقتصادی، فرهنگی، علمی و... ولی آنچه معمولاً با شنیدن واژه فقر به ذهن می‌آید فقر اقتصادی است.

تاریخچه

در اواخر قرن ۲۰ دو محقق به نامهای بوث و روانتری به صورت علمی به بررسی فقر پرداختند و بوث شیوع فقر را در دو شهر انگلستان سنجید و معیار سنجش خود را درآمد افراد قرار داد سپس روانتر به عملکرد بوث و نحوه سنجش او انتقاد کرد سپس شخصی به نام تانسند روی کار آمد و مفهوم قابلیت‌ها در فقر را مطرح کرد و همچنین انتقاد شدیدی بر دو شخص پیشین که معیار خود را فقر مطلق در نظر گرفته بودند داشت و تانسند مفهوم فقر نسبی را مطرح کرد. اولین بار در هفدهم اکتبر سال ۱۹۸۷ این روز به عنوان روز جهانی فقرزدایی نام گرفت. در آن روز پاییزی بیش از صدها هزار نفر در میدان تروکادرو پاریس جمع شدند. در آنجا بود که سازمان ملل اعلامیه حقوق بشر را در سال ۱۹۴۸ در حمایت از قربانیان فقر شدید، خشونت و گرسنگی برای اولین بار به گوش جهانیان رساند. اصول این اعلامیه بر سنگ یادبودی حک شد و در سال ۱۹۸۷ رونمایی شد. نمونه‌های مختلفی از این سنگ ساخته شدند و در سراسر جهان فرستاده شدند تا به محلی برای جمع شدن سالانه مردم به مناسبت روز جهانی فقرزدایی تبدیل شوند. یکی از نسخه‌های این سنگ در باغ دفتر مرکزی سازمان ملل متحد قرار داده شده است که هر ساله در کنار آن مراسم یادبودی برگزار می‌شود. صدها نفر از مردم هر سال دور هم جمع می‌شوند تا با فقر بجنگند و همبستگی خودشان را در این راه نشان بدهند.

بیان مساله

در اقتصاد اسلامی الگوی مصرف، یک فرد مسلمان درآمد خود را ابتدا به مصارف خود شامل مصارف واجب اختصاص می‌دهد. درآمد مازادی را که بعد از مصرف فرد مسلمان باقی می‌ماند، می‌تواند به انفاق اختصاص دهد یا سرمایه‌گذاری کند. اگر بازده سرمایه‌گذاری درآمد مازاد بر مصرف برای مصرف‌کننده مسلمان بزرگ‌تر از پاداش مصرف آخرتی آن باشد، در آن صورت درآمد مازاد بر مصرف خود را سرمایه‌گذاری می‌کند. اما اگر بازده سرمایه‌گذاری درآمد مازاد بر مصرف کوچک‌تر از پاداشی باشد که مصرف‌کننده مسلمان به علت مصارف اخروی آن در ذهن دارد، درآمد مازاد خویش را انفاق نماید و یا می‌تواند به فقرزدایی در جامعه اسلامی کمک کند. جامعه اسلامی جامعه‌ای است که غالب افراد آن به مبانی بینشی و ارزشی اسلام اعتقاد دارند و حقوق اسلامی در آن اجرا می‌شود افراد از جهت رفتاری عقلایی عمل می‌کنند. رفتاری است که مطابق دستورهای شریعت باشد. (اقتصاد کلان میر معزی ص ۶۷)

الگوی مصرف

همانطور که می‌دانید سال ۱۳۸۸ به عنوان سال «اصلاح الگوی مصرف» نام‌گذاری شده است. مصرف، یکی از رفتارهای فراگیر و گسترده‌ی انسان است که در همه‌ی دوره‌های زندگی آدمی و در غالب شئون حیات او جریان دارد. شناخت الگو مصرف که یکی از تجلی‌های عمومی رفتار آدمی است، اهمیت به‌سزایی دارد. ارضای نیازهای گوناگون زیستی و روانی، انسان‌ها را به سوی مصرف سوق می‌دهد و فرهنگ جوامع از عوامل اصلی تعیین‌کننده‌ی کمیت و کیفیت آن است. تمایزات مصرفی، پیشانی تمایزات فرهنگی و سبک زندگی، مراحل و درجه‌ی رشد یافتگی جوامع است و بررسی مصرف را می‌توان گامی مهم در شناخت فرهنگ جوامع تلقی کرد. از سوی دیگر آسیب‌شناسی رفتار مصرفی در مطالعات گوناگون اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی عوارض بسیاری را معرفی می‌کند که به دلیل گستردگی این رفتار، تاثیرها و

تبعات فراوانی را موجب می‌شود که مهم‌ترین آنها به مراتب فقر است اکنون الگوی مصرف را از دیدگاههای مختلف در جوامع مورد بررسی قرار می‌دهیم اسلام انسان‌ها را از زیاده‌طلبی و اسراف به معنای "تجاوز از حد" نهی کرده و ترغیب به قناعت می‌کند و خداوند از سوی دیگر مصرف را میدان آزمایش برای ما انسان‌ها قرار داده است.

الگوی مصرف در اسلام

از مجموعه دستورات اسلام در زمینه الگوی مصرف این‌طور بیان می‌شود که مصرف در اسلام مبتنی بر سه اصل اساسی است:

۱- تمتع و انتفاع از مواهب الهی

۲- قناعت

۳- پرهیز از اسراف و تبذیر

بر اساس اصل اول، اسلام بر خلاف برداشت گروهی که خیال می‌کنند تقرب و بندگی خداوند با بهره‌برداری از نعمت‌های الهی منافات دارد تمتع از مواهب زندگی را برای مسلمانان نه تنها جایز بلکه ضروری می‌شمرد و کناره‌گیری از لذات مادی در حد مشروع را به عنوان رهبانیت امری ناپسند و غیرمشروع می‌داند.

در اصل دوم، آنچه را که فرهنگ غرب القاء می‌کند که انسان‌ها را در مصرف هر چه بیشتر تشویق و ترغیب و به رقابت بکشاند، اسلام دعوت به قناعت و مناعت می‌کند و انسان را به پرهیز از حرص و طمع تشویق و ترغیب می‌کند.

در اصل سوم، مسلمانان را از اسراف و تبذیر و اشرافی‌گری در مصرف بر حذر می‌دارد و به اعتدال و میانه‌روی در بهره‌وری از نعمت‌های خداوند دعوت می‌کند.

خداوند در سوره کهف آیه ۷ می‌فرماید: بی‌تردید آفریده‌های روی زمین را زینت آن قرار دادیم تا ایشان را بیازماییم که کدامیک بهترین عمل را دارند. نیاز آشکار و پنهان آدمی و رفع آن، محرک اصلی برای کار و تلاش و اکتشافات جدید و تولید مصرف بوده و عامل رشد و شکوفایی استعدادهای انسان و جوامع بشری به شمار می‌رود، بنابراین مصرف داشته‌ها برای رفع نیاز بشر است و آنچه در دین مقدس اسلام مد نظر می‌باشد این است، کار آمد و کمال آفرین بودن مصرف است و عدم اصلاح الگوی مصرف انسان را در رفع نیازهای طبیعی اش ناکام گذارده و مانع پیشرفت و کمال انسان می‌شود و دروازه استعمار و استثمار را به روی انسان باز می‌کند. نظر اسلام در باب مصرف در این آیه کریمه سوره اعراف، آیه ۳۱ بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید، همانا خداوند اسرافگران را دوست ندارد. مساله مصرف آن چنان از اهمیت بالایی برخوردار است که در روز قیامت در مورد چگونگی مصرف اموال از انسان بازخواست می‌شود.

در غرب نیز در مورد مصرف در سال ۱۹۰۷ نویسنده آمریکایی "سایون ان. پاتن"، در کتاب "مبانی جدید تمدن" فرهنگ مصرف‌گرایی را کلید می‌زند و می‌نویسد «جامعه، از این پس نباید به مهار آرزوها و خواسته‌های شهروندان بپردازد و آنان را چون گذشته به صرفه‌جویی و قناعت فرا بخواند؛ بلکه بر عکس، باید آنان را تشویق و تحریک به مصرف بیشتر کند و از آنها بخواهد که برای مصرف بیشتر خود، کاری بیشتر انجام دهند؛ "مصرف بیشتر با تلاش بیشتر" این امر، جامعه را به سوی وفور و رفاه می‌برد». این رویکرد مصرفی در غرب که در پی تولید انبوه، اجتناب‌ناپذیر می‌نمود بعدها و در سال‌های اخیر به "جنون مصرف" تبدیل شده و منجر به جایگزینی ارزش‌ها از اخلاقیات و تعالی انسانی به بازار، عرضه و تقاضا گردید. جامعه مصرفی غرب اما، اندک اندک جای پای خود را در سایر کشورها نیز باز کرد و مظاهر فریبنده آن با استفاده از ابزارهای پیشرفته رسانه‌ای و تأثیر بر جوامع اطلاعاتی، تبلیغ شده و به نفوذ در فرهنگ‌ها و تمدن‌ها همت گمارد به گونه‌ایکه امروزه تقریباً در همه نقاط جهان آثار و رگه‌های مصرف‌گرایی غربی مشاهده می‌شود. گسترش الگوی مصرف غربی در کشور ما با وجود معارف والا و فرهنگ قدرتمند اسلامی، با چالش‌ها و مقاومت‌های فراوانی روبرو بوده و هست اما متأسفانه زرق و برق‌ها و زیب و زیورهای چشم‌نواز و دل‌فریب تولیدات مصرفی باعث شد تا آسیب‌های فرهنگ، بخش‌های بزرگی از اقتصاد، بازرگانی و صنعت ما را نیز طی سال‌های گذشته مورد تهدید قرار دهد. در جوامع نوین مصرف‌گرایی به یک فعالیت اجتماعی اصلی تبدیل شده است

فقرزدایی

امروزه بروز مشکلات مالی در بسیاری از کشورها سبب شده تا فقر در این جوامع افزایش یابد برخی از مردم در فقر به سر می‌برند و گروهی در نزدیکی خط فقر هستند. تمام این مسائل منجر به بحث‌های اجتماعی و اقتصادی زیادی شده‌است اما در کمتر جایی به‌طور واضح توضیح داده شده‌است که فقر چیست و زندگی در فقر چگونه‌است و مقابله با فقر از مباحث مهم و پرتکرار محافل سیاسی است. برخی از کشورها به دنبال راه‌حلی برای ریشه‌کن کردن فقر به‌طور کامل، با تغییر در شرایط ایجاد آن هستند. در سوی دیگر، سایر کشورها سعی در حذف سیستم‌هایی که ایجادکننده نابرابری در جامعه هستند، نظیر سرمایه‌داری، دارند. این گروه معتقد هستند که با محدود کردن سرمایه‌داری،

پول و سرمایه به طور طبیعی به سمت افراد نیازمند هدایت خواهد شد. در حال حاضر تعاریف اقتصادی فقر شاخص تر است و جنبه‌های مادی کاهش فقر در اولویت به نظر می‌رسند. در نتیجه پوشش دادن کمبودهای کالایی مادی حق تقدم را دارا می‌باشند. صرف نظر از روش اندازه‌گیری فقر در هر حالت، مسئله شناسایی و همفرونی وجود دارد که عواقب بزرگی را برای تعیین وسعت واقعی فقر چه عینی و چه ذهنی در بر دارد. یک سیاست سازگار ضد فقر را باید به عنوان یک کار همزمان در همه زمینه‌های سیاستی و اقتصادی برای حصول اثرات همیشگی در کاهش فقر، به وسیله حذف سازوکارهای محروم اثر گذار بر جمعیت فقیر، تلقی کرد.

اقتصاد اسلامی ریشه کردن فقر و تأمین رفاه عمومی را به عنوان یکی از اهداف مهم جوامع امروز تأکید کرده است عوامل اقتصادی مهم ترین عامل نوع روابط اقتصادی حاکم بر جامعه است که عوامل دیگری چون توزیع ناعادلانه ثروت افزایش سطح قیمت ها و نبودن فرصت های شغلی را نیز در پی خواهد داشت. در قسمت بعدی به بیان راه های مقابله با فقر اختصاص یافته است. یکی از مهمترین دلایل ایجاد فقر، تورم و رکود اقتصادی است. با شکل گیری دهکده جهانی و تاثیر جهانی شدن بر تمامی پدیده های اجتماعی و اقتصادی، شاهد تاثیر گذاری هر چه بیشتر اقتصاد کشورها بر یکدیگر هستیم که گاه این تاثیر با پیشرفت اقتصادی و ثروتمند شدن کشورهای غنی، فقر کشورهای ضعیف را به همراه دارد.

در حال حاضر با توجه به تحریم اقتصادی ایران از سوی کشورهای اروپایی و آمریکا، احتمال افزایش این مشکلات وجود دارد که کارشناسان و مسوولین کشور می توانند با درایت و توزیع عادلانه ثروت معضل فقر و تبعیض را از جامعه اسلامی ریشه کن کنند. این عدالت و توزیع ثروت می تواند از راه های گوناگون انجام شود از جمله با تحت کنترل در آوردن بعضی از مشاغل نظیر بنگاه های املاک و خرید و فروش سیم کارت و گوشی تلفن همراه و حال با توجه به اینکه در سطح جامعه یکی از مورد اعتماد ترین اقشار، قشر فرهنگی و معلمان است که بدون شک این افراد بدون هیچ گونه تطمیع یا طرفداری از گروه خاصی به نظارت دقیق و مستمر خواهند پرداخت البته با توجه به مشکلات اقتصادی فرهنگیان پرداخت و دستمزد نیز بر تسهیل این امر می افزاید. در بخش دولتی نیز با هماهنگی کردن پرداخت ها پاداش بین کارمندان ادارات مختلف و توجه به مزایای ادارات مذکور و تقسیم عادلانه حقوق و مزایا یکی از راه های اساسی برای حل مشکل اقتصادی است، زیرا وقتی یک کارمند آموزش و پرورش سطح زندگی خود را با مثلا کارمند یک بانک مقایسه می کند و تفاوتی مشاهده نمی کند با طیب خاطر و آرامش به حقوق خود رضایت داشته، سعی در بر طرف کردن مسائل زندگی خود خواهد داشت. (صغری کریمی روزنامه مردم سالاری ۱۳۹۶)

همه کشورهای جهان با معضل فقر روبه‌رو هستند. حتی در ثروتمندترین کشورهای جهان هم درصدی از مردم در فقر زندگی می‌کنند. میزان ابتلا به فقر اما در کشورهای مختلف متفاوت است. در این میان برخی کشورهایی که فقر در آنها نهادینه شده بود توانستند با در پیش گرفتن راهکارهایی موثر به درستی با آن مقابله کنند و سفره خانوارهایشان را غنی تر سازند. برخی دیگر اما هنوز در این راه به موفقیت محسوسی دست نیافته‌اند و میزان فقر در بین خانوارهایشان تفاوتی نکرده است. بررسی راهکارهایی که کشورهای موفق برای حل این معضل در پیش گرفته‌اند می‌تواند نقشه راه فقرزدایی را بیش از پیش کامل کند.

کاهش نرخ رشد جمعیت یکی از مهم‌ترین عوامل کاهش نرخ فقر در برخی از کشورها بوده است. این عامل اثر معناداری بر اندازه و ساختار جمعیت در این کشورها گذاشته، که در نهایت منجر به دسترسی بهتر به خدمات عمومی و بهبود استانداردهای زندگی شده است و نیز سیاست‌گذاران و دولت مردان این کشورها امکاناتی همچون تحصیل رایگان، مراقبت‌های بهداشتی و دسترسی به مواد غذایی اولیه بدون تمایز قائل شدن میان افراد غنی و فقیر برای مردم این کشورها فراهم کردند که اگر چه برای دولت‌ها محدودیت داشت اما در نهایت سودمند بود.

عواملی مانند سرمایه‌گذاری گسترده دولت در بخش‌های اجتماعی، کارآیی جمع‌آوری مالیات و استفاده از درآمدهای خصوصی‌سازی، دسترسی مناسب‌تر افراد و بنگاه‌ها به منابع مالی، نقش‌پویای سازمان‌های مردم‌نهاد در از بین بردن نسبی فقر نقش شایانی دارند. (نیما صبوری ۲۰۹۸۲۳)

سیاست‌های مربوط به فقر و الگوی مصرف و توزیع درآمد در سازمان‌های بین‌المللی برم‌یگردد به سال ۱۹۷۰ زمانی که کمیته سازمان ملل متحد برای برنامه ریزی توسعه، در آماده شدن برای دهه دوم برنامه‌های توسعه سازمان ملل اعلام کرد: تلاش‌های مورد نیاز که ضرورت «مبارزه با فقر» نامیده می‌شود، بهتر مشخص می‌شود. این کمیته اعلام کرد، کاهش فقر از طریق شتاب توسعه، بهبود توزیع درآمد و دیگر تغییرات اجتماعی به عنوان اهداف عمده یک استراتژی توسعه بی‌نامللی مناسب است (سازمان ملل متحد، ۱۹۷۰)

مساله مصرف آنقدر مهم تلقی شده که در کنار عمر، جوانی، تحصیل مال از راه حلال و دوستی با خاندان رسالت قرار گرفته است بنابراین برای مصرف صحیح باید اقدام جدی و مسئولانه نمود. احادیث بسیار دیگری از پیشوایان معصوم علیهم السلام رسیده که از مصرف نادرست مال، جمع کردن مال و بخل ورزی، آدمی را مذمت نموده است و نیز حرمت به دست آوردن مال نامشروع را از راه دزدی، کم‌فروشی،

غش و تقلب، اختلاس، رشوه، ربا و انواع کسب ها و درآمدهای نامشروع به شدت نهی کرده است بنابراین اصلاح الگوی مصرف به اصلاح الگوی درآمد بیشتر مربوط می شود.

نگاهی به فقر و فقرزدایی از دیدگاه اسلام

درمان فقر و پیش‌گیری از آن

پس از شناسایی عوامل مؤثر در فقر افراد و جوامع، گام بعدی بررسی راه‌های درمان فقر است. در این جا با دو نگرش به این مسأله می‌پردازیم. نگرش اول، نگاهی کوتاه‌مدت و مقطعی به این مشکل است و به سبب وضعیت بسیار ناگوار برخی از تهیدستان، به شناسایی و تبیین راه‌های کوتاه‌مدت و ضربتی برای رویارویی با این مشکل می‌پردازد. نگرش دوم، راه‌های اساسی پیش‌گیری و درمان فقر را مورد بررسی قرار می‌دهد. نگرش دوم را می‌توان بلندمدت نامید؛ زیرا فقر در طول زمان ایجاد می‌شود و به‌طور طبیعی درمان اساسی آن به زمان و برنامه‌ریزی منظم و دقیق نیاز دارد. البته هدف این مباحث برخورد با مسأله در سطح کلان است و مشکل افراد در ضمن آن مورد توجه قرار می‌گیرد.

راه‌های کوتاه‌مدت

چنان‌که گفته شد، در این راه‌ها، هدف رسیده‌گی به تهیدستانی است که در موقعیتی ناگوار به‌سر می‌برند و تأخیر در رسیده‌گی به وضع آن‌ها به ساقط شدن آن‌ها از هستی و زیان‌های جبران‌ناپذیر می‌انجامد. درمان ضربتی فقر در سه مرحله تحقق می‌یابد.

۱- گام نخست، شناسایی این گروه از تهیدستان است. به‌طور طبیعی، در این مقطع نمی‌توان کار دقیق و کارشناسانه‌یی در این باره انجام داد. باید از آمارهای موجود یا راه‌های دیگر، که در کوتاه‌ترین زمان و با کم‌ترین آثار جنبی نتیجه می‌دهد، بهره برد. برای مثال می‌توان از پایگاه‌های مطمینی چون مساجد محل، در شناسایی چنین افرادی استفاده کرد.

۲- گام بعدی تأمین بودجه طرح است. برای تأمین بودجه، سه راه وجود دارد: الف) دولت؛ ب) وجوه شرعی مانند زکات؛ و غیره کمک‌های مردمی.

۳- گام سوم، رساندن وجوه به تهیدستان شناسایی شده است. در این مرحله نیز باید از مطمئن‌ترین و کم‌هزینه‌ترین مسیر استفاده کرد. برخی از نهادهایی که سابقه موفق‌تری در این زمینه دارند، می‌توانند به عنوان بازوی اجرایی و هم‌آهنگ کننده طرح به کار گرفته شوند. هم‌چنین مسجدها، که در شناسایی تنگدستان و گردآوری کمک‌های مردمی نقشی مؤثر داشتند، می‌توانند در این مرحله بسیار سودمند باشند؛ یعنی در هر محل، می‌توان به باری افراد نیکوکار و جوانان فعال، که زیر نظر امام جماعت در هسته‌های مردمی سازمان‌دهی می‌شوند، این مهم را انجام داد. البته می‌توان خانواده‌های تنگدست را به افراد نیکوکار معرفی کرد تا عملیات کمک‌رسانی بدون واسطه تحقق یابد.

درباره شیوه اعطای کمک بین افراد نیز، با توجه به موقعیت و مشکل خاص افراد و نیز وضعیت اقتصادی جامعه، راه‌های مختلفی وجود دارد. کمک‌ها می‌تواند نقدی یا غیرنقدی باشند. کمک‌های نقدی، با توجه به وضعیت افراد، می‌تواند به شکل بلاعوض یا وام قرض‌الحسنه باشد. کمک‌های غیر نقدی نیز می‌تواند به صورت کالا (خوراک و پوشاک و...) باشد.

خانه بخشی از فقرا که در موقعیت اقتصادی ناگوار قرار دارند، در مجتمع‌های مسکونی، علاوه بر تسهیل کمک‌رسانی و حل مشکل مسکن آن‌ها، زمینه را برای درمان اساسی فقرشان فراهم می‌کند.

راه‌های بلندمدت

۱- راه‌های پیش‌گیری از فقر

به طور کلی شیوه اصولی برخورد با هر مشکلی، بستن راه پدید آمدن آن است؛ چنان‌که همه متخصصان و داکتران اتفاق دارند که پرداختن به بهداشت و جلوگیری از پیدایش بیماری، از درمان آن آسان‌تر و مهم‌تر است. در مبارزه با مشکل فقر نیز اجرای سیاست‌هایی برای از بین بردن زمینه‌های پیدایش آن، مهم‌ترین گام به شمار می‌آید.

در بحث گذشته، در بررسی علل پیدایش فقر در جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، عوامل مختلفی را برشمردیم. در یک برنامه‌ریزی‌سنجیده، برای جلوگیری از پدید آمدن فقر، باید از بین بردن عوامل یادشده مورد توجه قرار گیرد.

الف) مقابله با عوامل فرهنگی و اجتماعی

به طور خلاصه، عوامل فرهنگی و اجتماعی فقر فردی و اجتماعی عبارت‌اند از:

۱، تنبلی و عدم استقامت در کار؛

۲، بی‌برنامه‌گی؛

۳، دیدگاه نادرست درباره دنیا و آخرت؛

۴، خودباخته‌گی و عدم اعتماد به نفس؛

۵، ترویج گناه و فساد در جامعه؛

۶، اعتیاد، گدایی و اظهار فقر؛

مهم‌ترین گام در جهت زدودن این عوامل، انجام دادن کارهای فرهنگی و ارایه تعلیمات صحیح دینی به‌وسیله متفکران است. تشویق مردم به کار و تلاش و توجه دادن آن‌ها به آثار دنیایی و آخرتی کوشش نیز در این راه بسیار موثر می‌نماید. بدیهی است که ایجاد نشاط، امید به آینده و استحکام پایه‌های عقیدتی در بین جوانان، شرط اولیه برای گسترش فرهنگ کار و تلاش در جامعه است. به تصویر کشیدن نتیجه تلاش افرادی که در سایه تلاش و استقامت به موفقیت‌های بزرگ دست یافته‌اند و نیز یادآوری تمدن عظیم اسلامی، که در سایه به‌کار بستن آموزه‌های دین تحقق یافت، در زدودن روحیه تنبلی، نومیدی و خودباخته‌گی مردم تأثیر بسیار دارد. افزون بر این، تقویت ابعاد معنوی جامعه و از بین بردن زمینه‌های گناه و اعتیاد و تبیین آثار مرگ‌بار آن، از روی آوردن مردم به‌ویژه نسل جوان، به گناهان جلوگیری می‌کند. بدیهی است که در کنار نفی این امور، فراهم کردن امکانات تفریحی و ورزشی و نیز علمی و آموزشی و تشویق جوانان به آن‌ها امری ضروری می‌نماید. برخورد با گدایی گران حرفه‌یی، جمع‌آوری آن‌ها در مراکزهای مشخص، آموزش فرهنگی و حرفه‌یی آن‌ها و نیز ایجاد امکانات شغلی برای آنان بخشی از سیاست‌ها به شمار می‌آید. رسانه‌های گروهی، به ویژه رسانه‌های حکومتی، در کارآمدی سیاست‌های فوق نقش به‌سزایی دارد.

ب) مقابله با عوامل طبیعی

چنان‌که گذشت، گاه عوامل طبیعی چون مرگ و از کار افتاده‌گی سرپرست خانواده، سیل و زلزله موجب تهیدست شدن گروه‌هایی از جامعه می‌شود. در این جهت دو کار اساسی لازم است:

۱، انجام اقداماتی در جهت به حداقل رساندن آسیب‌های ناشی از عوامل طبیعی، مانند ایجاد سیل‌بند و رعایت اصول ایمنی در بندها و جاده‌ها و ساختمان‌ها.

۲، تقویت سیستم تأمین اجتماعی، به منظور تحت پوشش قرار دادن از کار افتاده‌گان، بی‌سرپرستان و قربانیان حوادث طبیعی.

اقتصاد اسلامی

اقتصاد، علم تخصیص بهینه منابع محدود برای برآورده کردن هرچه بیشتر نیازهای زیاد بشر است. علم اقتصاد علم کشف رابطه بین پدیده‌های اقتصادی است. نیازهای بشر یا علاقه به توسعه و رفاه باعث پیدایش و رشد علوم بخصوص علم اقتصاد شده است. "تدبیر منزل" یا تدبیر معاش تعریف درستی بوده که ابتدا برای علم اقتصاد گفته‌اند. امروز تخصیص بهینه منابع می‌گویند که همان مفهوم است. اقتصاد علم مطالعه رفتار اقتصادی افراد (حقیقی و حقوقی) است. مصرف‌کننده اغلب بدنبال افزایش مطلوبیت خویش است. تولیدکننده با هدف کسب درآمد و سود به تولید همت می‌گمارد. هدف عالی یا اصلی نظام اقتصاد اسلامی در سطح کلان افزایش ثروت جامعه و به تبع آن ثروت افراد جامعه و "رفاه عمومی" درچارچوب تعالیم دینی است. در این موضوع که افزایش ثروت و رفاه هدف همه نظام‌های اقتصادی است تردیدی نیست. البته ابزار تحقق این هدف علم و تکنیک‌های اقتصادی است. تفاوت نظام‌ها در امور اقتصادی به هدف غائی آنها مربوط می‌شود. هدف غائی هم درچارچوب مکتب اقتصادی تعیین می‌گردد. همه مکاتب هم علاوه بر هدف اصلی افزایش رفاه، هدف غایی دارند. حتی مکاتب مادی برخلاف آنچه تصور می‌شود اقتصاد را وسیله‌ای برای توسعه و تسلط اندیشه‌های علم اقتصاد شیوه بهینه تولید، توزیع و مصرف را تبیین می‌کند، چگونه تولید شود که با کمترین هزینه بیشترین محصول حاصل شود. چگونه توزیع شود تا رفاه جامعه حداکثر شود. تحلیل مصرف بر این اساس که چگونه تقاضای بهینه مصرف‌کننده تحت تاثیر عوامل مختلف شکل می‌گیرد نیز درحوزه علم اقتصاد قرار دارد. علم اقتصاد ابزار بهینه‌سازی وضعیت اقتصادی (فرد و جامعه) است که در چارچوب قیدها و محدودیت‌های مکتب اقتصادی و با در نظر گرفتن ملاحظات نهادی عمل می‌کند. به عبارت دیگر رعایت قوانین مکتب و قواعد نهادهای اجتماعی حیطة تبیینی علم اقتصاد در هر جامعه است. اهداف اقتصاد اسلامی، مقاصدی هستند که نظام اقتصادی اسلام با مبانی، الگوها و ساختار خاص خود، برای دستیابی به آنها سامان یافته است. مسلماً اهداف مزبور از جهان‌بینی حاکم بر اقتصاد اسلامی به طور غیر مستقیم نتیجه‌گیری می‌شود. این اهداف از سویی، در مسیر هدف غایی انسان و از طرفی متناسب با اهداف سایر نظام‌های اسلامی قابل تعریف است. در اسلام، مباحث اقتصادی با مباحث اعتقادی، سیاسی و اخلاقی درهم آمیخته و الگوی رفتاری روابط اقتصادی، بر اساس آنها تعریف می‌شود؛ به گونه‌ای که جدانگاری نظام اقتصادی اسلام، از نظام‌های دیگر موجب فهم نادرست آن می‌گردد. در ایران بر اساس سند، چشم انداز آینده کشور تا سال ۱۴۰۴ به گونه‌ای ترسیم شده که ایران کشوری توسعه یافته است با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در منطقه با هویت اسلامی و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل و یکی از چالش‌های کنونی برای دستیابی به این اهداف، تأمین انرژی مطمئن است.

این مشکل نه تنها در کشور ما بلکه در بسیاری از کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته هم وجود دارد. از این‌رو، تلاش می‌شود با تدوین استاندارد و نظارت کافی بر مصرف انرژی از میزان مصرف، راهنمایی در زمینه مصرف صحیح و تعدیل قیمت حامل‌های انرژی، مصرف انرژی را در کشور کنترل کرده و نیازهای زیست محیطی و توسعه زیربنایی فراهم شود.

آموزش مدیریت مصرف، آگاه سازی مردم از فرایند تولید انواع انرژی، میزان مصرف سرانه مردم کشور ما نسبت به سایر کشورها، حتی کشورهای که جمعیتی به مراتب بیشتر از ما دارند و برابری میزان مصرف کشور ما نسبت به این کشورها در برخی از اقلام مصرف انرژی و ...، جملگی از مواردی است که ضرورت اطلاع رسانی به مردم و آموزش استفاده صحیح و بهینه از انرژی را بیان می‌کند.

اهداف پژوهش

هدف اصلی

ایجاد الگوی درست مصرف و ارتباط مثبت آن با فقر زدایی در نتیجه بالا رفتن کیفیت آموزش توزیع عادلانه ثروت
اهداف جزئی:

بررسی الگوی مصرف در اقتصاد اسلامی

بکاربردن روش های حرفه ای دولت و سازمان ها برای بالا بردن ارتباط موثر بین الگوی مصرف و توزیع عادلانه ثروت در نتیجه از بین بردن نسبی فقر در جوامع

یافته های تحقیق

وجود جامعه اسلامی و الگوی درست مصرف برای فقرزدایی بسیار مهم است و مشارکت دولت در پروژه های فقرزدایی می‌تواند برای از بین بردن آن کمک شایانی کند. با این وجود مشکلاتی که فراروی سازمانهای دولتی و جوامع مختلف اعم از شناسایی آنها، اثربخشی و نفوذ و در نهایت تأمین مالی وجود دارد، نتیجه حاصله این است که شکستن دور باطل فقر مستلزم مجموعه‌ای از اقدامات هم زمان است. سازمانهای دولتی و جامعه مدنی امکان مشارکت مردم فقیر را در جامعه فراهم نموده و تسهیل کننده فرآیندهای تحول اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در سطوح گروه ها و افراد جامعه می‌باشند .

روش تحقیق

روشهای مورد استفاده در این تحقیق، توصیفی و تحلیلی است که در آن، به چگونگی، چرایی و پیوستگی الگوی مصرف، اقتصاد اسلامی و الزامات آن در فقرزدایی پرداخته شده است که دولت را می‌توان مناسبترین نقطه شروع اصلاح الگوی مصرف دانست.

پیشینه تحقیق

بخش پیشینه پژوهش حاضر به دو بخش اصلی تحقیقات داخلی و بخش کوچکی از تحقیقات خارجی تقسیم می‌شود. در این بخش تلاش شده است تحقیقات مشابه که در داخل و خارج از کشور بر روی بحث الگوی مصرف در اقتصاد انجام شده است، ارائه گردد.

تحقیقات انجام شده در داخل کشور

(کتاب اقتصاد کلان دکتر میرمعزی دوره کارشنای ارشد پیام نور در مورد مصرف یک فرد مسلمان : الگوی مصرف ، یک فرد مسلمان درآمد خود را ابتدا به مصارف خود شامل مصارف واجب اختصاص می‌دهد. درآمد مازادی را که بعد از مصرف فرد مسلمان باقی می‌ماند، می‌تواند به انفاق اختصاص دهد یا سرمایه گذاری کند. اگر بازده سرمایه گذاری درآمد مازاد بر مصرف برای مصرف کننده مسلمان بزرگ تر از پاداش مصرف آخرتی آن باشد، در آن صورت درآمد مازاد بر مصرف خود را سرمایه گذاری می‌کند)

(صغری کریمی روزنامه مردم سالاری ۱۳۹۶ در روزنامه مردم سالاری به تحریم اقتصادی ایران از سوی کشورهای اروپایی و آمریکا) (نیما صبوری روزنامه نگار: مانند سرمایه‌گذاری گسترده دولت در بخش‌های اجتماعی، کارآیی جمع‌آوری مالیات و استفاده از درآمدهای خصوصی سازی، دسترسی مناسب‌تر افراد و بنگاه‌ها به منابع مالی، نقش‌پویای سازمان‌های مردم نهاد در از بین بردن نسبی فقر نقش شایانی دارند).

(آیاتی از قرآن کریم)

تحقیقات انجام شده در خارج

(منشور سازمان ملل متحد، ۱۹۷۰ کاهش فقر از طریق شتاب توسعه، بهبود توزیع درآمد و دیگر تغییرات اجتماعی به عنوان اهداف عمده یک استراتژی توسعه بی‌نامللی مناسب است)

تجزیه و تحلیل و تفسیر داده ها

در مقوله اصلاح الگوی مصرف و چگونگی فقرزدایی در اقتصاد اسلامی اتخاذ نگاه اصولی و رویکرد راهبردی امری لازم و ضروری است. طراحی راهکارهای عملی باید جامع و همه‌جانبه انجام پذیرد و ابعاد و سطوح مختلف موضوع مد نظر قرار گیرد. اصلاح الگوی مصرف در سطوح مختلف ملی، سازمانی، حرفه‌ای، خانوادگی و فردی می‌تواند مطرح باشد. زیرا منابع و ذخایر هر کشور جزء ثروتهای آن کشور به شمار می‌آید به این معنی که اگر کشوری نسبت به مصرف غیراصولی منابع خود بی‌تفاوت باشد، در واقع نسبت به دارایی‌ها و ثروتش بی‌تفاوت است. از سوی دیگر درآمدهای کشوری که مصرف‌گرایی در آن توجیه و تبلیغ می‌شود، نمی‌تواند برای رشد و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی آن هزینه شود. این درآمدها نیز خواه، ناخواه هزینه مصرف بی‌رویه و غیراصولی در سطح کشور خواهد شد و نیز باعث ریشه کردن فقر می‌شود. از آنجائی که انسانها بازیگر و کنترل کننده اصلی اصلاح الگوی مصرف هستند ارائه الگوی عملی جهت مصرف بهینه و افزایش بهره‌وری و رشد و توسعه پایدار و آموزش های لازم برای فرهنگ سازی مصرف درست و تخصیص بخشی از سرمایه ثروتمندان به قشر کم درآمد ضرورت خواهد داشت. با این همه صرفه جویی علاوه بر اینکه در حوزه اقتصاد اسلامی معنا و مفهوم می‌یابد در حوزه اقتصاد عمومی نیز معنا دارد. امام خمینی (ره) بر این اساس است که مصرف زیاد و بیش از نیاز در آب و برق را نه تنها نادرست و حرام می‌داند بلکه آن را ضمان آور دانسته و شخص را نسبت به جامعه مدیون می‌شمارد. قرآن نیز به این مساله از ابعاد مختلف پرداخته است؛ زیرا قرآن کتاب هدایت و راهنمایی آدمی به سوی کمال است و به مساله اقتصادی که ارتباط تنگاتنگی با مساله آسایش و آرامش دارد، توجه داشته و برای این که انسان در مسیر کمالی حرکت کند به مساله اقتصاد و روش های مناسب و درست کسب درآمد و هزینه های آن نیز پرداخته است. بازخوانی نگرش و تحلیل قرآن می‌تواند در این زمینه برای دست یابی به شیوه های درست کمک کند. نوشتار حاضر تلاشی است تا این مساله را از دیدگاه قرآن واکاوی نماید.

راه حل های پیشنهادی

دولت و سازمان های اقتصادی برای ایجاد رابطه ای اثر بخش با الگوی درست مصرف و از بین بردن فقر ایجاد روابط گروهی میان افراد ثروتمند با اقشار فقیر پایه نسبت به ایجاد ارتباط اقدام کنند. توجه به عواملی مانند آموزش الگوی مصرف در جوامع اسلامی صرفه جویی یعنی به مفهوم مصرف چیزی به شکل درست و مناسب آن است. این مساله برای ایجاد تعادل میان درآمد و هزینه بسیار مهم و اساسی است و در حوزه اقتصاد خانواده نیز می‌تواند تاثیرگذار و سرنوشت ساز باشد.

نتیجه گیری

اصلاح الگوی مصرف که به معنی نهادینه کردن روش صحیح استفاده از منابع انرژی در هر کشوری است، موجب ارتقای شاخص‌های زندگی و کاهش هزینه‌ها شده و زمینه گسترش عدالت در جامعه را فراهم خواهد کرد. از سوی دیگر، الزام مصرف بهینه موجب می‌شود تا علاوه بر پیشرفت علمی ناشی از ارتقای فناوری در طراحی و ساخت وسایل و تجهیزات بهینه مطابق با استانداردهای جهانی، فرصت توزیع مناسب منابع و به تبع آن پیشرفت در سایر بخش‌هایی که کمتر مورد توجه بوده است نیز فراهم شود. امید است که در آینده نزدیک مردم با الگوی درست مصرف و با تلاش یکپارچه تمام کشورها، در یک جهان ایده‌آل، نیازی به ارائه یارانه مواد غذایی وجود نداشته‌باشد و تنها مشکل اساسی حل مشکل نبود تکنولوژی در کشورهای فقیر جهان برای ارائه این سیستم‌های پیشرفته بر مبنای تکنولوژی باشد که آن نیز با کمی سعی قابل حل شدن خواهد بود. این مقاله در خصوص نقش مؤثر الگوی مصرف درست در فقرزدایی است که با مشارکت قوی و فعال سازمانهای دولتی و اقشار غنی جوامع و ایجاد کارآفرینی ظرفیتهای تولیدی افراد فقیر افزایش یافته، به شرکت در تصمیم‌گیریها ترغیب شده و در مجموع موجبات توانمندی فقرا و خروج از گردونه فقر فراهم می‌گردد. مقدار مصرف در هر جامعه ای، تأثیر پذیرفته از جهان بینی و مکتب فکری آن جامعه است. همان گونه که امپریالیسم تبلیغی در پی یکپارچه سازی جوامع برای ترویج مصرف گرایی افراطی است، در مقابل، مکتب حیات بخش اسلام به دنبال دست یابی به اعتدال و اقتصاد است.

پیشنهادات

۱- الگوی مصرف بر طبق دیدگاه قرآن

درحقیقت از نظر اسلام و قرآن، اعتدال در مصرف و میانه روی و صرفه جویی به معنای مصرف درست و متناسب، اصلی اساسی و از اصول نخستین اقتصاد اسلامی می‌باشد که مؤمنان برای دست یابی به کمال شخصی و جمعی و امت اسلامی برای رسیدن به جامعه نمونه و برتر می‌بایست آن را در نظام اقتصادی خویش قرار دهند و بر طبق آن عمل کنند.

۲- صرفه جویی در زمان بحران

صرفه جویی در زمان بحران معنا و مفهوم تازه ای پیدا می کند. اگر جامعه ای دچار بحران در یک یا چند کالای اقتصادی شد می بایست همگان چنان تلاش کنند تا از آن برهند. در این زمان است که صرفه جویی گاه به معنای کم مصرف در حد اعتدال و میانه است که تنها نیازهای اساسی و اصلی شخص و یا جامعه پاسخ داده شود و از اسراف پرهیز شود. از همه این مطالب و بسیاری مطالب و آیات دیگر که در حوصله این نوشتار نیست می توان دریافت که وظیفه همگانی ایجاب می کند تا در مصرف درست و بهینه کالاهای اقتصادی تلاش کنیم و هریک از ما موظف است تا براساس چارچوب های مورد پذیرش اقتصادی عمل کند و در مصرف کالای اقتصادی زیاده روی و اسراف نکند.

منابع و مراجع

- [۱] کلانتری، علی اکبر، ۱۳۸۴ ش، اسلام و الگوی مصرف، درآمدی بر کم و کیف
- [۲] نجفی، محمدحسن، ۱۳۶۶ ش، جواهر الکلا، م تهران: المكتبة الاسلاميه
- [۳] فیض کاشانی، محسن، بی تا، المحجة البيضاء، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- [۴] کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۹۱ ق، الکاف، ی تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- [۵] مریدی، سیاوش و نوروزی، علیرضا، فرهنگ اقتصادی،
- [۶] نوروزی، فرح آرا و صمیمی، بی تا، ۱۳۷۵ ش
- [۷] مجموعه مقالات، «برنامه اول و دوم نمای آن در برنامه دوم عمرانی کشور
- [۸] گردهمایی بررسی مسئله فقر و فقرزدایی، ی تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- [۹] سوره یوسف آیه ۴۷ اشاره به بحران اقتصادی
- [۱۰] میرمعزی، سید حسین، ۱۳۸۴ ش (الف)، اقتصاد کلان با رویکرد اسلام تهران انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- [۱۱] کلانتری، علی اکبر، ۱۳۸۴ ش، اسلام و الگوی مصرف، درآمدی بر کم و کیف
- [۱۲] رشد به نفع فقیر. فصلنامه پژوهش های اقتصادی ایران، شماره ۲۹، صص ۱۴۱
- [۱۳] رابرتسون، یان: «درآمدی بر جامعه»، محمدحسین بهروان، آستان قدس، چ اول، مشهد، ۱۳۷۲.
- [۱۴] فراهانی فرد، سعید: «نگاهی به فقر و فقرزدایی از دیدگاه اسلام»، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، تهران، ۱۳۷۸.
- [۱۵] گولد، جولیبوس؛ کولب، ویلیامل: «فرهنگ علوم اجتماعی»، مازیار، تهران، ۱۳۷۶
- [۱۶] «مجموعه مقالات اولین سمینار فقر و فقرزدایی»، روابط عمومی سازمان بهزیستی کشور، تهران، ۱۳۶۹.
- [۱۷] «مجموعه مقالات گردهمایی بررسی مسئله فقر و فقرزدایی»، سازمان برنامه و بودجه، چ دوم، ۱۳۷۵.